

Masinės suvenyrinių ženklelių gamybos fenomenas Sovietų Lietuvoje

Rasa Dargužaitė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08015 Vilnius
rasadarguzaitė@gmail.com

——— Straipsnyje aptariami Lietuvoje sovietiniu laikotarpiu, 1945–1990 m., masiškai gaminti ženkleliai, jų plitimo priežastys, funkcija ir dizaino ypatumai. Publikacijos tikslas – atskleisti kol kas menkai tyrinėtą fenomeną, aptarti ženklelių propagandinį vaidmenį ir su juo susijusias menines savybes. Keliamas klausimas, kaip atsirado ženklelio formos suvenyrai ir kas darė įtaką jų masinei gamybai. Nagrinėjant pagrindinį tyrimo objektą, trumpai apžvelgiami lituanistiniai ženklai ir ženkleliai, plitę Lietuvoje iki sovietmečio. Paliečiamas suvenyro, kuriam sovietiniu laikotarpiu buvo skiriama ypač daug dėmesio, klausimas.

Reikšminiai žodžiai: dizainas, suvenyras, sovietinė propaganda, ženkleliai.

Žodynuose ir enciklopedijose *ženklelis* apibūdinamas kaip nedidelis metalinis, plastikinis ar kitos medžiagos daiktas su piešiniu ir (arba) tekstu, skirtas liudyti paramą, pasiekimus, priklausomybę organizacijai, pažymėti įvykį (proginis), vietą, reklaminis, propagandinis. Ženkleviai, skirti propagandai, plačiai naudoti autoritarinėse bei totalitarinėse valstybėse ir per karus¹. Ženklevio kūrimo principas artimas emblemai – juos sieja komunikacijos aspektas – žinios perteikimas per vaizdą. Kitaip tariant, „ženklai suvokiami vizualiai [...]“². Nors ženklėvai – masinis dirbinys, tačiau verta į juos pažvelgti kaip į dailininko suprojektuotą nedidelį kūrinių, kuriame turi derėti simbolika, perteikiama žinia ir estetinis apipavidalinimas.

Sovietmečiu skatinta ir propagauta masinė suvenyrų, taigi ir ženklėlių, gamyba. Iš pirmo žvilgsnio šie nedideli dirbiniai atrodo marginalūs ir neverti dėmesio. Tačiau peržvelgus jų asortimentą, išryškėja aspektai, kuriais remiantis galima analizuoti ne vieną kontekstą: pirma – ženklėlio ikonografija leidžia nagrinėti, kaip formuotas renginio, įstaigos, miesto ir panašiai įvaizdis; antra – analizuojant ženklėlius, galima rekonstruoti sovietmečio žmogaus darbo, laisvalaikio pramogų pasiūlą ir aktualijas – socialinį gyvenimą; trečia – sporto, turizmo, kultūrinių renginių (festivalių, parodų) ženklėvai padeda nusakyti vykusių renginių istoriją; ketvirta – ženklėvai, skirti apdovanojimams (varžybų nugalėtojams, darbo spartuoliams ir pan.), išryškina vieną iš sovietinės ideologijos diegimo strategijų.

JAV dizaino kritikas Stevenas Helleris knygoje *Iron Fists: Branding the 20th Century Totalitarian State (Geležiniai kumščiai: XX amžiaus totalitarinės valstybės ženklėvinimas)*³ nagrinėja keturių XX a. totalitarinių režimų – nacistinės Vokietijos, fašistinės Italijos, SSRS ir komunistinės Kinijos – propagandinę daile, kuri pasitelkta įtvirtinti savo ideologiją visuomenėje. Knygoje daugiausia dėmesio skirta propagandinei grafikai; autorius išryškina, kokia vaizdinė retorika naudota logotipuose, plakatuose, reklamoje, vėliavose ir net vaikų knygų iliustracijose. Leidinyje taip pat aptartas ir ženklėlių gamybos – XX a. 7 deš. masiškai tiražuotų ženklėlių su Mao atvaizdu Kinijoje⁴ – atvejis.

1 „Ženklevlis“, <https://www.vle.lt/straipsnis/zenklelis/>; „Badge“, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/badge?q=badge>.

2 Audrius Klimas, *Lietuvos prekių ženklai: istorija, funkcija, klasifikacija* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009), 7.

3 Steven Heller, *Iron Fists: Branding the 20th Century Totalitarian State* (New York: Phaidon Press, 2010).

4 *Ibid.*, 181–182.

Knygos *Badges & Insignia of the Third Reich 1933–1945* (Trečiojo Reicho ženkleliai ir insignijos 1933–1945) autoriaus Briano Leigho Daviso⁵ surinkta medžiaga parodo masiškai gamintų ir naudotų nacistinės Vokietijos ženklelių įvairovę ir paplitimą. Pasak jo, ženklelių ir insignijų dėvėjimas ypač plito Antrojo pasaulinio karo metu. Nacistinės Vokietijos ženkleliai ir insignijos beveik visada buvo kokybiški, gero dizaino ir gamybos. Juos kūrė specialūs karo dailininkai ir dizaineriai, vienas žymiausių – Egonas Jantke⁶. Šis leidinys labai gerai iliustruoja, kaip per nedidelio formato dėvimus ženklelius ir emblemas skleista ir tvirtinta nacistinė ideologija visuomenėje. Tad totalitariniai režimai propagandos sklaidai rinkosi nuo gigantiškų monumentų iki smulkių masiškai gaminamų ženklelių.

Ženklelių tyrimai ir kolekcijos Lietuvoje

Sovietinių suvenyrinių ženklelių tematika labai menkai tyrinėta. Daugiausia publikacijų, apžvalgų ir tyrimų yra tarpukario ženklelių tema. Apie juos rašė muziejininkė Rūta Verkeliene, aptardama Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus (toliau – NČDM) faleristikos rinkinį, kuriame daugiau dėmesio skirta tarpukario ir JAV lietuvių bendruomenių gamintiems ženkleliams⁷. Muziejininkas Ignas Narbutas konferencijos „Šiuolaikinės gairės ir aktualijos numizmatikoje, faleristikoje ir sfragistikoje“⁸ pranešime pateikė XIX a. pabaigos – XX a. pradžios JAV lietuvių faleristikoje naudotą heraldiką, tuo pačiu supažindino su ženklelių asortimentu ir jų paskirtimi, vizualine raiška. Išsiskiria muziejininko Eduardo Remeco išsamūs ir vertingi straipsniai, skirti tarpukariu kurtiems ženkleliams⁹. Tyrinėtojas aprašo, kokios įmonės juos gamino, kokia buvo kaina, kur skelbta ir kokios buvo ženklelio projekto sukūrimo sąlygos, kam jie buvo skirti ir

⁵ Brian Leigh Davis, *Badges & Insignia of the Third Reich 1933–1945* (Poole, Dorset: Blandford Press, 1984).

⁶ Ibid., 7.

⁷ Rūta Verkeliene, „Retesni mažosios faleristikos eksponatai“, in *Mažieji Lietuvos istorijos paminklai Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus rinkiniuose* (Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 1999), 119–131.

⁸ Ignas Narbutas, „XIX a. pabaigos – XX a. pradžios JAV lietuvių faleristikoje naudojamos heraldikos kilmė“, in *Šiuolaikinės gairės ir aktualijos numizmatikoje, faleristikoje ir sfragistikoje* (Trakai: Trakų istorijos muziejus, 2006), 56–58.

⁹ Eduardas Remecas, „Katalikiški ženkleliai tarpukario Lietuvoje: jų priklausomybė, datavimas, platinimas ir tiražavimas“, *Lietuvos katalikų mokslo metraštis* 37 (2013): 207–226; Eduardas Remecas, „Lietuvos sukarintų organizacijų ženklai ir ženkleliai (1918–1940): istorija ir datavimas“, *Karo archyvas* 30 (2015): 343–377; Eduardas Remecas, „Lietuvos skautų organizacijos ženkleliai 1918–1940 m.“, *Lietuvos katalikų mokslo metraštis* 42 (2019): 183–215.

kokią atliko funkciją, patikslino arba atributavo kai kurių dailininkus. Konferencijose būta ir daugiau pranešimų faleristikos tema¹⁰, tačiau jie dažnu atveju skirti tarpukario ženklelių tyrimams¹¹.

Menotyrininkė Skirmantė Smilingytė-Žeimienė straipsnyje „Šiek tiek apie mažiausius Lietuvos istorijos paminklus“¹² pateikė kai kurių tarpukario sukurtų ženklelių autorius ir pabrėžė, kad XX a. pirmos pusės Lietuvos ženkleliai dailėtyrininkų netyrinėti, tad ir daugelio jų dailininkai vis dar nėra žinomi¹³. Pažymėtina, kad ir sovietiniu laikotarpiu kurtų ženklelių autoriai taip pat dažniausiai yra nežinomi. Vilniaus dailės akademijos bibliotekoje saugomi Felikso Daukanto ženklelių eskizai¹⁴, dailininko šeimos archyve – ženklelių pavyzdžiai¹⁵. Išlikę ir Vytauto Zarankos kurtų ženklelių projektai¹⁶. Straipsnio autorei pavyko surasti archyvinę medžiagą – dalį išlikusių „Dailės“ kombinatų¹⁷, „Metalisto“, „Minijos“, „Ūlos“ ir kitų meno įmonių dirbinių techninius pasus¹⁸, kuriuose išsamiai aprašyti gaminiai (nurodytas autorius, dirbinio pavadinimas, tiražas, honoraras) su nuotraukomis. Šie dokumentai svarbūs ne tik tyrinėjant ženklelių tematiką, bet ir padės atributuoti daugiau „Dailės“ kombinatų ir kitų meno įmonių gamintų dirbinių dailininkus ir gamintojus.

Apie sovietinius ženklelius yra rašyta muziejaininko Gintaro Džioveno. Jis tiek straipsnyje, tiek konferencijos pranešime aptarė turistinius sovietiniu laikotarpiu gamintus ženklelius¹⁹. Nors Lietuvos nacionalinio

10 Asta Jakštienė, Rūta Kuodytė ir Rita Povilovska, „Šiuolaikinių lituanistinių faleristikos eksponatų saugojimo problema“, in *Lietuvos muziejų rinkiniai*: XI mokslinė konferencija *Lituanistika muziejuose* (Vilnius: Lietuvos muziejų asociacija, 2009), 97–100.

11 2013 m. vykusioje tarptautinėje konferencijoje Medininkų pilyje „Numizmatikos tyrimai: rinkiniai ir nauji įsigijimai“ numizmato E. Remeco pranešimas buvo skirtas tarpukario ženkleliams: Eduardas Remecas, „Numizmatikos tyrimai: rinkiniai ir nauji įsigijimai“, in *Numizmatika*, 13/17 t. (Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2017), 225; Arvydas Jakštas, „Faleristikos kolekcijos Lietuvos sporto muziejuje (1918–1940)“, in *Lietuvos muziejų rinkiniai*, XI mokslinė konferencija *Lituanistika muziejuose* (Vilnius: Lietuvos muziejų asociacija, 2009), 94–96.

12 Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, „Šiek tiek apie mažiausius Lietuvos istorijos paminklus“, *Menotyra* 2 (19) (2000): 39–41.

13 *Ibid.*, 39.

14 Vilniaus dailės akademijos bibliotekos rankraščių skyrius. F. 3. Felikso Daukanto archyvas.

15 Felikso Daukanto (1915–1995) archyvas, šeimos nuosavybė.

16 Vytauto Zarankos (1933–2021) archyvas, šeimos nuosavybė.

17 „Dailės“ kombinatų dirbinių techniniai pasai dingę po 1990 m., įstant kombinatų sistemai.

18 Techniniai pasai saugomi Asociacijos LATGA archyve, Jono Basanavičiaus g. 4B, Vilnius.

Iki 1990 m. veikė Sąjunginė autorių teisių agentūra (*Всесоюзное агентство по авторским правам* (БААП)), kuriai buvo pateikiami taikomosios dekoratyvinės dailės tiražuojamų dirbinių techniniai pasai.

19 Gintaras Džiovenas, „Lietuvos turizmo istorija ženkleliuose ir medaliuose“, *Lietuvos muziejai* 2 (2003), <http://www.museums.lt/Zurnalas/Dziovenas.htm>; Gintaras Džiovenas, „Turistiniai ženkleliai iki 1990 m. ir jų rinkimas“, in *Lietuvos muziejų rinkiniai* (Vilnius: Etnomedijos spauda, 1999), 58–60.

muziejaus (toliau – LNM) leidžiamame *Numizmatikos*²⁰ metraštyje sovietinių ženklelių tematika tyrimų nėra, tačiau čia galima rasti 2000–2006 m. sudarytas lenteles apie muziejuose saugomus numizmatikos rinkinius, kuriuose išskirtos ir faleristikos kolekcijos. Tai leidžia sužinoti, kuriuose muziejuose saugomi faleristikos pavyzdžiai, tarp jų ir ženkleliai. Metraščių parodų apžvalgose yra informacijos apie surengtas faleristikos parodas, kuriose dažniausiai eksponuoti privačių kolekcijų ženklelių rinkiniai. Jos rengtos bibliotekose, mokslo įstaigose, kartais galerijose²¹. Pažymėtina, kad Trakų istorijos muziejuje 2013 m. parodoje *Trakai numizmatikoje* kartu su monetomis, banknotais, medaliais, apdovanojimais eksponuoti ir ženkleliai; tuo pačiu pavadinimu buvo parengtas ir leidinys²². Kadangi parodos koncepcija buvo parodyti Trakų miesto ir pilių įamžinimą numizmatikoje²³, eksponuoti ženkleliai taip pat buvo susiję tik su miesto ir jame vykusių renginių tematika, čia daugiausia buvo sovietinio laikotarpio pavyzdžių (suvėnyriniai miesto, sporto varžybų ženkleliai).

Galima sakyti, kad vis dėlto daugiausia dėmesio ženkleliams skiria kolekcininkai. Kai kurie jų arba organizacijos renka juos pagal temas, pavyzdžiui: sporto (Lietuvos olimpinė kolekcininkų asociacija vienija sporto kolekcininkus) arba tik vienos sporto šakos (pvz., Lietuvos orientavimosi sporto organizacija), miestų arba tik vieno miesto ir su juo susijusia atributika (kolekcininkų Birutės Railienės ir Dariaus Railos rinkinį sudaro ženkleliai, susiję su Vilniaus miestu), miesto herbų, nusipelnusių žmonių, įmonių, gamyklų, proginius. Kolekcininkas Bronius Žaliauskas sudarė ir parengė spaudai turistinių ženklelių katalogą²⁴ su aprašymais (nurodyta išleidimo vieta ir metai, gamintojas, kartais autorius, tiražas) ir su savo originaliais piešiniais. Deja, katalogas nebuvo išleistas.

20 Metraštis *Numizmatika* leidžiamas nuo 2000 m., iki 2017 m. išleisti 7 numeriai.

21 2010 m. Vilniaus Gedimino technikos universiteto bibliotekoje surengta paroda *Krepšinis ženkliukuose*, daugiau žr. Rūta Kuodytė, „Krepšinis ženkliukuose“, in *Numizmatika*, 9 / 12 t. (Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012), 364–365. 2014 m. Šiaulių miesto savivaldybės viešojoje bibliotekoje veikė paroda *Šiauliai ženkliukuose*, 2016 m. surengtos parodos: Šiauliuose „Laiptų“ galerijoje *Su krepšinio kamuoliu per pasaulį*, Molėtų viešojoje bibliotekoje *Iš mūsų kolekcijų: ženklukai*, Lietuvos edukologijos universitete Vilniuje *Rusijos istorija ženkleliuose*, Vilniuje Medicinos bibliotekoje *Lietuvos medicina ženkleliuose*. Daugiau žr. *Numizmatika*, 13 / 17 t. (Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2017), 208, 217–219.

22 Virgilijus Povilūnas, Irena Senulienė ir Oleg Ševeliov, sud., *Trakai numizmatikoje* (Trakai: Trakų istorijos muziejus, 2013).

23 *Ibid.*, 3.

24 Bronius Žaliauskas, sud., *Lietuvos TSR ženkliukų katalogas: Turizmas* [maketas parengtas spaudai su originaliais B. Žaliausko piešiniais], Vilnius, 1989, mašinraštis. Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas, F. NM, Apr. m., b. 278.

Vienas išsamiausių leidinių, skirtų faleristikai, publikuotas 1993 m., sudarytas kolekcininko Algimanto Astiko²⁵. Jame išsamiai aprašyta (pateikta informacija apie organizaciją, ženklelio išmatavimai, medžiaga, vaizdo ir priesago aprašas, kai kur nurodyta konkurso data, projekto autorius, gamintojas, kaina) 1918–1940 m. daugiau kaip 400 pagamintų ženklelių su grafiniu vaizdu. Svarbus ikonografinis šaltinis – faleristikos kolekcininkų B. ir D. Railų sudarytas albumas *Vilnius ženkleliuose*²⁶, kuriame publikuoti 538 ženkleliai su pakankamai išsamia metrika, taip pat įvardyti gamintojai. Su miestais susijusių ženklelių rinkinių albumų išleista ir daugiau: kolekcininko Petro Kaminsko sudarytas katalogas *Šiauliai faleristikoje 1879–2016*²⁷, Algimanto Kšivicko – *Jonava faleristikoje*²⁸. Verti dėmesio katalogai, kuriuose surinkti ženkleliai, skirti apdovanojimams²⁹, mokslo įstaigoms³⁰. Kolekcininkų sudaryti leidiniai ir rankraščiai pasitarnauja ir muziejininkams³¹, nepaisant kai kurių netikslumų, jie vis dar lieka aktualūs, nagrinėjant ženklelius. Kita vertus, ženkleliai muziejininkų ir menotyrininkų dėmesio nesulaukė greičiausiai dėl masinės gamybos. Tai nebuvo reti, unikalūs eksponatai, o kaip į dizaino objektus nebuvo atsižvelgta.

Kaip minėta anksčiau, apie muziejuose saugomas faleristikos kolekcijas iš dalies galima sužinoti iš *Numizmatikos* metraščiuose sudarytų lentelių. Panašu, kad ne visi muziejai pateikė duomenis apie savo turimus eksponatus, be to, informacija jau yra pakitusi, tačiau iš esamų duomenų galima susidaryti bendrą vaizdą. Didžiausios faleristikos kolekcijos saugomos LNM, NČDM ir Trakų istorijos muziejuje. Kai kuriuose muziejuose ženkleliai renkami pasirinkta tema³², pavyzdžiui, susiję su miestu (jo simbolika,

25 Algimantas Astikas, *Lietuvos ordinais, medaliai ir ženkleliai 1918–1940* (Vilnius: Mintis, 1993).

26 Birutė Railienė ir Darius Raila, sud., *Vilnius ženkleliuose* (Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2005).

27 Petras Kaminskas, *Šiauliai faleristikoje 1879–2016* (Šiauliai, 2016); *Šiauliai faleristikoje 1924–2020* (Šiauliai: spaustuė „Tītėnagas“, 2020).

28 Algimantas Kšivickas, *Jonava faleristikoje* (Vilnius: Diemedžio leidykla, 2018).

29 Andrius Baronas, *Lietuviškų garbės ženklų katalogas* (Kaunas: V. Staniulio knygynas, 2018).

30 Skirmantas Andriušis ir Raimundas Petrikas, *Lietuvos mokslo institucijų absolventų ženklai (1918–1989)* (Kaunas: Eurispauėda, 2019).

31 Rūta Kuodytė, „Algimanto Astiko kolekcija ir jos reikšmė Lietuvos nacionalinio muziejaus faleristikos ir filofaleristikos rinkinių formavimui“, in *Lietuvos muziejų rinkiniai: XIII mokslinė konferencija Lietuvos muziejūninkystė: raida ir asmenybė* (Vilnius: Lietuvos muziejų asociacija, 2010), 93–97.

32 Pavyzdžiui, Jūrų muziejaus Klaipėdoje sukauptos kolekcijos rinkinyje vyrauja jūrinės tematikos ženkleliai.

paminklais, objektais, istoriniais įvykiais, minėjimais ir pan.), kuriame yra muziejus. Deja, muziejų aprašuose dažnai nenurodytas nei gamintojas, nei projekto autorius, kartais ir sukūrimo vieta nurodyta labai apibendrintai (sovietmečio laikotarpio dažniausiai pasirenkama tiesiog įrašyti SSRS).

LNM numizmatikos rinkinyje saugomas vienas didžiausių faleristikos rinkinių, kurį sudaro senieji ženklai, tarpukario ženkleliai ir ypač didelis sovietinio laikotarpio ženklelių rinkinys. Tad verta skirti šiek tiek daugiau dėmesio kone didžiausiai Lietuvoje faleristikos kolekcijai. Rinkinyje saugomi XIX a. – XXI a. pradžios suvenyriniai, propagandiniai, jubiliejiniai ženkleliai, organizacijų, identifikavimo, skiriamieji ir kitokio pobūdžio ženklai. Didžiąją jo dalį sudaro sovietiniai XX a. antros pusės propagandiniai ir suvenyriniai ženkleliai. Dalis eksponatų – tai buvusių Revoliucijos muziejaus (veikė 1948–1991) ir Ateizmo muziejaus (veikė 1961–1992) Vilniuje ženklų ir ženklelių rinkiniai. 1984 m. muziejus įsigijo turistinių ženklelių rinkinį iš kolekcininko Antano Rudzevičiaus, 1988 m. – iš Algimanto Urbono³³, 1994 m. – kolekcininko Algimanto Astiko (1929–1990) surinktą tarpukario Lietuvos ženklų ir ženklelių kolekciją. 2018 m. LNM padovanota kolekcininko Rimvydo Racėno kolekcija. Čia saugomos asmeninės signataro Romualdo Ozolo, visuomenės veikėjos Gražinos Ručytės-Landsbergienės surinktos ženklelių kolekcijos³⁴.

NČDM nemažą faleristikos rinkinio dalį sudaro numizmato Aleksandro Mykolo Račkaus (1893–1965) sukaupta ir dovanota muziejui JAV lietuvių draugijų ir organizacijų ženklų ir ženklelių kolekcija³⁵. Taip pat yra propagandinių, proginių, sporto klubų bei įvairių organizacijų ženklelių³⁶.

Nepaisant muziejuose saugomų sovietinių ženklelių gausos, jie kol kas mažiau tirti. Kaip minėta anksčiau, daugiau dėmesio ženklelių rinkiniams skiria kolekcininkai, rengdami parodas, leisdami katalogus, tuo pačiu siekdami susisteminti savo turimas kolekcijas.

33 Džiovėnas, „Lietuvos turizmo istorija ženkleliuose ir medaliuose“.

34 Informaciją pateikė LNM muziejininkė Rūta Kuodytė, 2021 03 15, autorės asmeninis archyvas.

35 Narbutas, „XIX a. pabaigos – XX a. pradžios JAV lietuvių faleristikoje naudojamos heraldikos kilmė“, 56.

36 Verkeliene, „Retesni mažosios faleristikos eksponatai“, 119.

Suvenyrų aktualumas sovietmečiu

Sovietiniu laikotarpiu ne tik ženklelių gamyba, bet ir visa suvenyrinė gamyba buvo skatinta ir propagauta. Tai atsispindi ir archyvuiniuose dokumentuose (Dailės fondo posėdžiuose buvo dažnai aptariama tema), ir išleistuose žinyuose bei atskirose apžvalgose³⁷, meno dirbinių kataloguose, tai patvirtina ir sovietiniu laikotarpiu suvenyrų gamyklų gausa visoje Sovietų Sąjungoje. Latvijoje suvenyrus gamino kombinatas „Māksla“, „Suvenīrs“ ir kiti, Estijoje – kombinatas „Ars“, fabrikas „Salvo“ ir kiti; veikė eksperimentinės suvenyrų įmonės ir gamyklos – Uljanovsko bandomųjų eksperimentinių suvenyrų gamykla (*Ульяновский опытно-экспериментальный завод сувениров*), Pavlovo suvenyrų gamykla (*Павловский завод сувениров*), Bandomųjų ir suvenyrinių gaminių gamykla (*Завод опытных и сувенирных изделий*) Mytiščiuose, Meninė-eksperimentinė įmonė „Kolskij suvenir“ (*Художественно-экспериментальное предприятие «Кольский сувенир»*) Murmanske ir kitos.

Lietuvoje daugiausia suvenyrinių dirbinių katalogų (apie 50) išleido meno dirbinių susivienijimas „Dovana“³⁸, kurio produkcija nepasizymėjo itin aukštu meniniu lygiu. Ją sudarė keramikos, dailiosios tekstilės, odos, vytelių, metalo, rago, gintaro dirbiniai. Pagal 1969 m. duomenis, pagrindiniai suvenyrų gamintojai buvo susivienijimas „Dovana“, pagaminusi 66 proc., ir „Dailės“³⁹ kombinatai, pagaminę 20,7 proc.⁴⁰. 1972 m. išleistoje analitinėje suvenyrinės gamybos apžvalgoje⁴¹ publikuotas Lietuvos KP Centro komitete ir Lietuvos SSR Ministrų taryboje svarstytas suvenyrų meninis, tiksliau tariant, propagandinis idėjinis klausimas. Minėtos institucijos:

įpareigojo <...> žymiai pakelti <...> dirbinių idėjinį meninį lygį, nuolat rūpintis jų tematinio kryptingumu, plačiau taikyti, kuriant suvenyrus, geriausias tarybinio

37 *Teminis meno verslų ir suvenyrų katalogas* (Vilnius: Mintis, 1971); Vaelovas Prekevičius, Gediminas-Leonas Samuolis, *Dailės dirbinių ir suvenyrų gamyba ir jos išsivystymo Lietuvos TSR vietinėje pramonėje problemos* (Vilnius: Lietuvos mokslinės techninės informacijos ir techninės ekonominės analizės mokslinio tyrimo institutas, 1972).

38 Meno verslų ir suvenyrų gamybinis susivienijimas „Dovana“ (įkurta 1967) jungė šešias meno įmones: Kauno (įkurta 1968), Vilniaus (įkurta 1969), „Jiesios“ (Kaune; įkurta 1962), „Minijos“ (Plungėje; įkurta 1963), „Tulpės“ (Panevėžyje; įkurta 1966) ir Druskininkų (įkurta 1968). Daugiau žr. Aleksandras Budrikas, „Dovana“, in *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 1 (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1984), 447.

39 Kaune (nuo 1945), Vilniuje ir Klaipėdoje (abiejuose nuo 1946) veikė trys „Dailės“ kombinatai, kurie turėjo savo skyrius kituose miestuose (Panevėžyje, Šiauliuose, Palangoje ir kitur).

40 Prekevičius ir Samuolis, *Dailės dirbinių ir suvenyrų gamyba ir jos išsivystymo Lietuvos TSR vietinėje pramonėje problemos*, 7.

41 Ibid.

vaizduojamojo ir taikomojo meno tradicijas, turint galvoje, kad suvenyrai turi tarnauti patriotiniam ir internacionaliniam darbo žmonių auklėjimui, tarybinės liaudies revoliucinių, kovos ir darbo tradicijų propaganda, daugiau atspindėti darbo žmonių laimėjimus, pasiektus vystant respublikos ekonomiką ir kultūrą.⁴²

Nutarime labai aiškiai įvardijama, kokia privalo būti suvenyro paskirtis – tarnauti patriotiniam (tiksliau propagandiniam) žmonių auklėjimui. Tokio tipo vadinamieji „auklėjamojo“ pobūdžio suvenyrai gaminti „minint“ pergalę kare, V. Lenino gimimo metines, revoliucionierių portretai⁴³, kurti kaip apdovanojimai darbo pirmūnams ir žymūnams, spartuoliams ir panašiai.

Meno įmonių „pagrindinis gamybinis uždavinys <...> pakelti gaminių meninę kokybę. <...> gamyboje tematiniai dekoravimo principai turi būti pagrįsti tarybinės ideologijos ir politinio lavinimo siekimais: tautiniais pagal formą, socialistiniais pagal turinį.“⁴⁴ Pastarasis teiginys sovietmečiu tapo kone paradigma, cituotas beveik visur, kur buvo kalbama apie meną. Pažymėtina, kad sovietiniu laikotarpiu suvenyro samprata itin glaudžiai sieta su liaudies meno dirbiniais:

Lietuvos TSR Vietinės pramonės ministerijos meno verslų dirbinių ir suvenyrų gamybinis susivienijimas „Dovana“, gamybiniai dailės fondo Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos kombinatai „Dailė“, Liaudies meno draugija stengiasi atgaivinti, ugdyti ir toliau puoselėti senąsias liaudies meno tradicijas.⁴⁵

Masiškai gaminti vadinamųjų liaudies meistrų tradiciniai, dažnai stilizuoti, medžio (skulptūrėlės, dekoratyvinės verpstės, kaukės, žaislai, žvakidės, skrynios ir pan.), tekstilės (lėlės, aprėdytos tautiniais drabužiais, rankšluosčiai, juostos, staltiesės ir pan.), keramikos (gėrimų servizai, vazelės, skulptūrėlės ir pan.) ir gintaro (papušalai, suvenyrinės skulptūrėlės ir

42 „Dėl priemonių idėjiniam meniniam suvenyrų lygiui toliau kelti. Lietuvos KP Centro Komiteto ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas. 1974 m. sausio 14 d.“, in *Ideologinio darbo klausimai* (Vilnius: Mintis, 1975), 112.

43 Rasa Dargužaitė-Riškienė, „Vilniaus „Dailės“ kombinatas 1945–1990 m.: organizaciniai veiklos aspektai“ (magistro baigiamasis darbas, Vilniaus dailės akademija, 2020), 46–47.

44 Kombinato „Dailė“ direktoriui, 1948 m. vasario [9], vyriausiasis direktorius K. Šaltenis. (Nuorašas: LTSR Tarybinių Dailininkų Sąjungai ir LTSR Tarybinių Dailininkų Sąjungai Kauno Skyriui), Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA), F. 350, ap. 1, b. 10, (72 l.), 11.

45 *Teminis meno verslų ir suvenyrų katalogas*, 3.

pan.) dirbiniai. Čia verta paminėti istorikės Nerijos Putinaitės *tautinės industrijos*⁴⁶ apibūdinimą, kurį ir iliustruoja minėtų dirbinių masinė gamyba.

Atkreiptinas dėmesys į teminį suvenyrų katalogą⁴⁷, sudarytą kaip praktinį „vadovą“ dailininkams semtis idėjų kuriant suvenyrus. Jame suvenyrai klasifikuojami į tikruosius (kuriuos, pasak leidinio rengėjų, įvairiais laikotarpiais kūrė amatininkai, liaudies meistrai, dailininkai), suprojektuotus dailininkų-dizainerių-konstruktorių (skirtus meninės pramonės tiražavimui), ir reklaminius-adaptacinius (skirtus konkrečiai vietai, objektui, įvykiui paminėti, informuoti)⁴⁸. Pasak leidinio rengėjų, žinynas sudarytas siekiant plėsti suvenyrų tematiką. Temos suskirstytos į keturis skyrius: istorinę ir meninę, liaudies meno, tautosakinę ir literatūrinę tematiką. Istorinio pobūdžio suvenyrų temos: vadinamoji „garbinga revoliucinė praeitis“, archeologija, istorija, menas, architektūros paminklai, piliakalniai ir milžinukai, dailės ir istorijos paminklai⁴⁹. Vadinamosios revoliucinės praeities skyriuje surašyti komunistiniai veikėjai (Zigmas Aleksa-Angarietis, Feliksas Dzeržinskis, Vincas Mickevičius-Kapsukas ir kt.); prie kiekvienos personalijos pateikta trumpa biografija, nuorodos į šaltinius apie juos, citatos, vizualiai sektini pavyzdžiai (pvz., paminklai)⁵⁰. Formuota suvenyro samprata, „kad jame atsispindi aukštos idėjinės ir meninės savybės.“⁵¹

„Dailės“ kombinatuose suvenyrinė produkcija daugiausia gaminta pagal užsakymus. Užsakovai buvo ir valdžios institucijos (Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, Kultūros, Vidaus reikalų, Užsienio reikalų, Žemės ūkio ir kt. ministerijos, Respublikos miestų vykdomieji komitetai ir kt.), ir įvairios visuomeninės įstaigos (muziejai, gamyklos, fabrikai, kolūkiai, valgyklos, restoranai, pašto skyriai, mokyklos, ligoninės, bibliotekos, kultūros rūmai, knygynai, poilsio namai ir kt.)⁵². Tuo tarpu vadinamosiose meno įmonėse daugiausia gaminti liaudies meistrų dirbiniai pardavimui. Galbūt šis aspektas ir lėmė tai, kad susivienijimo „Dovana“ išleista per 50 katalogų, kurie dabar yra svarbi informacinė ir ikonografinė medžiaga, padedanti rekonstruoti sovietiniu laikotarpiu vyravusios meno dirbinių masinės

46 Nerija Putinaitė, *Skambantis molis: Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai* (Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2019).

47 *Teminis meno verslų ir suvenyrų katalogas*.

48 *Ibid.*, 3.

49 *Ibid.*, 6.

50 *Ibid.*, 6–9.

51 *Ibid.*, 26.

52 Dargužaitė-Riškienė, „Vilniaus „Dailės“ kombinatas 1945–1990 m.“, 40–42.

produkcijos pasiūlą ir meninę raišką. Pažymėtina, kad „Dailės“ kombinateuose daugiausia dirbo profesionalūs dailininkai, jų kurta produkcija vertingesnė meniniu aspektu. Tačiau buvo išleisti, manoma, tik penki apibendrinamojo pobūdžio katalogai (bukletai)⁵³. Galima daryti prielaidą, kad kombinatams nebuvo poreikio leisti dirbinių katalogus (nors Lietuvos dailės fondo posėdžiuose svarstyti katalogų rengimo klausimai⁵⁴), nes jų didžiąją produkcijos dalį sudarė užsakymai.

„Dailės“ kombinateuose suvenyrai gausiai kurti profesionalių dailininkų (ne tik liaudies meistrų) švenčių, festivalių, parodų, renginių (sporto, įvairių konkursų, partijų suvažiavimo ir t. t.) proga, įstaigų užsakymu. Gaminėti suvenyriniai metalo ir keraminiai medaliai, vazelės, odiniai bloknotėliai, albumai, piniginės, knygutės, raktų pakabukai, ypač populiarūs sveikinimo adresai (kartais puošti metalu, gintaru), metalo ceche – ženkleliai, prizai ir t. t. Suvenyrų poreikis buvo didelis, nes dažnai dovanoti įvairiomis progomis. O tokių progų sovietinėje santvarkoje buvo itin daug. Įvairius prizus, medalius, ženklelius, jubiliejines juostas ir kitus suvenyrus dovanojo fabriku, gamyklų, kombinatų, kolūkių darbo pirmūnams, brigadoms, įvairių sporto šakų sportininkams, nusipelnusiems artistams ir kitiems⁵⁵.

Suvenyriniai ženkleliai sovietmečiu

Suvenyrinių dirbinių kontekste išsiskiria ženklelių gamyba. Jie masiškai gaminėti įvairioms progoms paminėti, šventėms, renginiams, organizacijoms. Taigi verta trumpai apžvelgti suvenyrinių ženklelių raidą Lietuvoje, tai išryškins, kaip keičiantis politinei santvarkai kartu kito ir ženklelio funkcija bei paskirtis.

Lietuvoje vienu pirmųjų laikomas Motiejaus Valančiaus 1858 m. blaivybės sąjūdžio įsteigimo proga išleistas ženklelis⁵⁶, nors būta ir

⁵³ *Dailės gaminiai* (Vilnius: Lietuvos TSR liaudies ūkio tarybos centrinis techninės informacijos biuras, 1959); „*Dailė*“: *Kauno dailės darbų gamybinis kombinatas* (Kaunas: „Dailė“ kombinatas, 1966); *Vilniaus kombinatas „Dailė“* (Vilnius: LTSR Dailės fondo Vilniaus „Dailės“ kombinatas, 1978); „*Dailė*“: *Kauno dailės darbų gamybinis kombinatas* (Kaunas, 1981); „*Dailė*“: *Kauno kombinatas* (Kaunas: Spindulys, 1991).

⁵⁴ 1956 m. Dailės fondo pasitarime ir 1958 m. įsakyme nurodyta parengti ir išleisti kombinatų gaminių reklaminius katalogus (albumus). Daugiau žr. TSRS Dailės Fondo Lietuvos skyriaus ir Vilniaus, Kauno bei Klaipėdos kombinatų „Dailė“ atsakingų darbuotojų pasitarimo, vykusio 1956 m. vasario mėn. 18 d., Nutarimas, LLMA, F. 350, ap. 1, b. 108, 17; Lietuvos TSR Dailės Fondo Įsakymas Nr. 32, Vilnius, 1958 m. gegužės 16 d., LLMA, F. 350, ap. 1, b. 108, 66–67.

⁵⁵ Dargužaitė-Riškienė, „Vilniaus „Dailės“ kombinatas 1945–1990 m.“, 48.

⁵⁶ Kolekcininkas A. Astikas nepateikė jokios papildomos nuorodos, kuo jis remiasi, šį ženklelį įvardydamas kaip pirmąjį Lietuvoje, ir kur ši informacija užfiksuota, žr. Astikas, *Lietuvos ordinaai*,

ankstyvesnių pavyzdžių (Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo pripažinimo proga, 1855⁵⁷). Tai leidžia daryti prielaidą, kad ženkleliai Lietuvoje gaminti XIX a. antroje pusėje, tačiau jų išlikę mažai ir kol kas tyrimų šia tema neteko rasti. Kalbant apie XIX a. ženklelius, išimtį sudaro JAV lietuvių bendruomenių išėivijoje gaminti (dažnai paramos tikslais) ženkleliai⁵⁸. Tuo metu JAV kūrėsi daug lietuvių bendruomenių organizacijų, klubų, draugijų: 1890 m. veikė 60 šalpos draugijų, 1900 m. – apie 500 lietuviškų draugijų ir jų padalinių⁵⁹. Lietuvoje ypač daug ženklelių pradėta gaminti tarpukariu. Jų gausai įtaką darė naujai besikuriančios organizacijos, draugijos, šventiniai, proginiai, propagandiniai renginiai ir t. t. Nepriklausomoje Lietuvoje veikė apie 780 draugijų⁶⁰ ir dauguma jų turėjo savo ženklelius. Pasak muziejininko E. Remeco, ženklelis buvo neatsiejamas beveik kiekvienos Lietuvoje veikusios draugijos simbolis (kartu su draugijos ar organizacijos skiriamaisiais ženklais, tokiais kaip vėliava, antspaudas, uniforma arba jos dalis – kepurė)⁶¹. Lietuvos universitete Kaune 1922–1940 m. buvo įregistruotos net 148 studentų organizacijos⁶². Ženkleliai gaminti įvairioms mokykloms, stovykloms, sporto varžyboms, šventėms, kongresams (pastarieji skirti atminimui ir registracijos mokesčio surinkimui⁶³). Buvo leidžiami ir kaip rinkliavos (tai organizacijoms leisdavo papildyti savo išdą, rinkti lėšas, pavyzdžiui, muziejaus statybai arba naujai įrangai įsigyti), loterijos bilietų priedai arba suvenyrai⁶⁴. Pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį ženkleliai dažniausiai gaminti užsienyje (Šveicarijoje, Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Austrijoje), nes Lietuvos gamintojai negalėjo pagaminti norimos kokybės⁶⁵. Augantis jų poreikis skatino ir Lietuvoje pradėti steigti dirbtuves, galinčias patenkinti užsakovus. Vietinėse dirbtuvėse gaminti ženklelius buvo pigiau, tad ir kaina tapo patrauklesnė⁶⁶. Pasak muziejininkės Ritos Škiudienės, didžiąją

medaliai ir ženkleliai 1918–1940, 12. Kodėl būtent Blaivybės sąjūdžiui skirtas ženklelis laikomas pirmuoju lietuvišku ženkleliu, sunku pasakyti. Tačiau šį faktą, kaip savaime priimtina, mini ir kiti, žr. „Ženklelis“, <https://www.vle.lt/straipsnis/zenklelis/>.

57 Astikas, *Lietuvos ordinai, medaliai ir ženkleliai 1918–1940*, 12.

58 Verkeliene, „Retesni mažosios faleristikos eksponatai“, 121.

59 Ibid.

60 Astikas, *Lietuvos ordinai, medaliai ir ženkleliai 1918–1940*, 32.

61 Remecas, „Lietuvos sukarintų organizacijų ženklai ir ženkleliai (1918–1940)“, 347.

62 Verkeliene, „Retesni mažosios faleristikos eksponatai“, 120.

63 Remecas, „Katalikiški ženkleliai tarpukario Lietuvoje“, 207–226.

64 Ibid., 207.

65 Ibid., 206.

66 Ženklelių kaina dažniausiai būdavo 1 Lt, tačiau jų savikaina, užsakant Lietuvos gamintojams, siekė apie 10–15 ct. Daugiau žr. Remecas, „Katalikiški ženkleliai tarpukario Lietuvoje“, 207.

1.
Vytautas Bičiūnas, *II-ji dainų šventė Kaune*, ženklelis, 1928, vario ir cinko lydinys, auksavimas, 30 × 30 mm, gamintojas „Huguenin Frères & Co“, Šveicarija, LNM, M 1998/1, Gedimino Trečioko nuotrauka, 2021

Vytautas Bičiūnas, *The 2nd Song Festival in Kaunas* badge, 1928, zinc-copper alloy, gilding

2.
Jonas Juozas Burba, Valstybinis kūno kultūros ženklelis, 1936, sidabras, 21,5 × 21 mm, gamintojas „Huguenin Frères & Co“, Šveicarija, nr. 2970, LNM, M 5189, Gedimino Trečioko nuotrauka, 2021

Jonas Juozas Burba, *State Physical Culture* badge, 1936, silver

dalį gamino Kaune Juozo Gerštyko (Gerštyko; dirbtuvė veikė 1918–1938), Leizerio ir Moisiejaus Klionų (veikė 1923–1940), graverio Filypo Ivanovo ir Samuelio Zalsbergo, Lietuvos karo invalidams šelpti komiteto dirbtuvės, firma „Graviūra“ („Gravelit“), taip pat nežinomi juvelyrai AG, NF⁶⁷. 1940 m. atėjus į valdžią sovietams, Lietuvoje pradėta sovietizacija, įmonių nacionalizavimas. Taigi nuo 1940 m. spalio 5 d. nacionalizuota F. Ivanovo ir S. Zalsbergo dirbtuvė priklausė kooperatinei gamybinei ateljė „Graviūra“⁶⁸.

Tarpukariu ženklų ir ženklelių projektus kūrė žymūs dailininkai – Antanas Žmuidzinavičius, Vytautas Kazimieras Jonynas, Juozas Zikaras, Antanas Tamošaitis, Eleonora Lukštaitė-Marčiulionienė, Telesforas Kulakauskas ir kiti. Bene daugiausia jų projektų sukūrė grafikas Jonas Juozas Burba ir dailininkas Vytautas Bičiūnas [1, 2 il.]. Projektų konkursuose

⁶⁷ Rita Škiudienė, „Tam tikri tarpukario auksakalystės broožai“, in *Primityvumas mene* (Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1999), 340, 345, 349, 353.

⁶⁸ Rita Škiudienė, „Tarpukario Kauno žydų meistrų įnašas į Lietuvos auksakalystę“, in *Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013), 450.

3.
„Tėviškės“ draugijos
pirmininkas Pranas Petronis,
poetai Juozas Nekrošius
ir Justinas Marcinkevičius
Knygos šventėje Vilniuje
1981 m., Algimanto Kunčiaus
nuotrauka

Chair of the *Tėviškė* Society
Pranas Petronis, poets Juozas
Nekrošius and Justinas
Marcinkevičius at the Book
Festival in Vilnius in 1981,
photo by Algimantas Kunčius

aktyviai dalyvavo ir Meno mokyklos mokiniai, pavyzdžiui, 1933 m. Eucharistijos karžygių ženklelio konkursui buvo pateikta 120 mokinių projektų⁶⁹.

Tapukario ženkleliuose vaizduota organizacijų simbolika, pavyzdžiui, skautų – lelėja, Šaulių sąjungos – dvigubas kryžius skyde. Dažnas kanklių (naudotas choro, kanklių draugijos, dainų šventės ženkleliuose), Gedimino pilies bokšto (menantis Lietuvos istoriją) motyvas, ažuolo lapų arba rūtų vainikas ar jo fragmentas, valstybinė atributika – trispalvė (arba jos spalvinis derinys), Vytis, Gediminaičių stulpai. Minėti motyvai dažnai derinti ženklelio kompozicijoje tarpusavyje, priklausomai nuo paskirties. Tuo metu gana dažnai naudota tautinė simbolika, siekiant formuoti nacionalinį identitetą ir žadinti patriotinius jausmus. Galima sakyti, kad ženkleliui būdinga deklaratyvi vaizduosena, atspindėjusi valstybės ar organizacijos pozicijas.

Sovietmečiu, reikia pastebėti, kad masinė ženklelių gamyba kartu tapo masiniu vaizdų reprodukovimu, per kurį skverbtsi į visas žmogaus individualaus gyvenimo ir veiklos sritis – darbą, mokslą, laisvalaikį. Jau vaikai privalėjo mokykloje dėvėti ženklelius – spaliukų, vėliau pionierių, komjaunuolių. Neabejotinai juos segėdavo partijos nariai, taip pat įvairių darbuotojų darbuotojai, pavyzdžiui, aptarnaujantis personalas restorane (Kauno restoranų-kavinių „Astra“ ir „Vakaras“ ženkleliai⁷⁰), parduotuvėse (Trakų universalinės parduotuvės „Skaistis“⁷¹). Iš renginių fotografijų

⁶⁹ Remecas, „Katalikiški ženkleliai tarpukario Lietuvoje“, 219; Smilingytė-Žeimienė, „Šiek tiek apie mažiausius Lietuvos istorijos paminklus“, 40.

⁷⁰ „Naujas muziejuje: restoranų ženkleliai“, <https://kaunomuziejus.lt/parodos/naujas-muziejuje-restoranu-zenkleliai/>.

⁷¹ *Trakai numizmatikoje*, 127.

4.

II-oji Vilniaus m. knygos šventė, ženklelis, 1981, geležis, Ø 42 mm, gamintojas Talino „Norma“, LNM, M 4280, Gedimino Trečioko nuotrauka, 2021

The 2nd Vilnius Book Festival badge, 1981, iron

galima pastebėti, kad vykstant įvairiems festivaliams, šventėms dalyviai dėvėdavo specialiai šiems renginiams užsakytus ir sukurtus ženklelius. Tačiau kai kurie segdavosi ne tik šventei skirtąjį, bet ir su Lietuvos SSR vėliava, tikriausiai taip išreiškdami savo lojalumą esamai santvarkai. Tai iliustruoja Algimanto Kunčiaus fotografija [3 il.], kurioje užfiksuota 1981 m. II Vilniaus knygos šventės akimirka, pagal ją pavyko rasti ir šio renginio ženklelį [4 il.], kuris buvo pagamintas ne Lietuvoje, o Talino gamykloje „Norma“. Jo ikonografijoje panaudotas dažnas bibliotekų, švietimo ir panašių įstaigų simbolis – knyga ir fakelas. Tokį vaizdinį matome 1960 m. F. Daukanto sukurtame ženklelyje *Knygos bičiulis*. Kokiam renginiui, įstaigai ar draugijai buvo sukurtas šis ženklelis, kol kas negalima atsakyti. Greičiausiai jis nebuvo skirtas klubui, nes, pasak vieno iš Vilniaus knygos bičiulių klubo steigėjų Albino Vaičiūno, iki 1970 m. Lietuvoje bibliofilų arba knygos bičiulių klubo oficialiai nebuvo⁷². Tačiau verta paminėti, kad sovietmečiu slapta veikusios organizacijos taip pat pasigamindavo ženklelių. Pavyzdžiui, Eucharistijos bičiulių draugijos narys Juozas Barysas apie 1974 m. Klaipėdos „Dailės“ kombinate užsakė išlieti metalinį ženklelį su kopyltstulpiu, „kurį oficialiai buvo galima pateikti kaip liaudies meno motyvą“⁷³. Tai tikriausiai buvo ne

⁷² Daugiau žr. Jurgis Stašaitis, Albinas Vaičiūnas ir Birutė Sriogytė-Vaitkienė, sud., *Mažvydo klubas: Mažvydo knygos bičiulių klubo pėdsakais* (Vilnius: Krantai, 2010), 12.

⁷³ Regimanta Stankevičienė, „Paveikslas „Rožinio Švč. Mergelės Marija“ su aptaisais ir karūnomis“, in *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2, *Šiaulių vyskupija*, d. 2, *Šiaulių dekanatas*, kn. 1, *Agailiai–Juozapava* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018), 276.

vienintelis toks atvejis, tačiau tokio pobūdžio ženklelių funkcijos, gaminimo ir dėvėjimo specifika reikalautų atskiro tyrimo.

Tiriant ženklelių asortimentą, išryškėja sovietiniu laikotarpiu vykusios šventės, propagandiniai, kultūriniai renginiai, sporto varžybos. Tokio tipo ženklai gali papasakoti apie sovietinės visuomenės gyvenimą, jie tarsi tam tikro istorinio laikotarpio ir jame vykusių įvykių dokumentacija. O kompoziciniai meniniai sprendimai gali atskleisti nedaug tyrinėta⁷⁴ mažo formato suvenyrinio dirbinio dizaino specifika tuo metu. Ženklelių įvairovė ir gausa paskatino dar vieno fenomeno gimtį – jų kolekcionavimą. Sovietiniu laikotarpiu ėmė daug kas domėtis, rinkti ir kolekcionuoti ženklelius, kūrėsi faleristikos kolekcininkų klubai. Periodinėje spaudoje (*Valstiečių laikraštis, Sportas, Vakarų ekspresas, Vakarų Lietuva, Šiaulių kraštas, Veidas, Šiaulių naujienos, Panevėžio rytas* ir pan.) yra gana nemažai straipsnių apie kolekcininkus, daugiausia sovietmečiu pradėjusius rinkti ženklelius, ir jų rinkinius.

Masinei ženklelių gamybai reikėjo gamybinių pajėgumų ir dailininkų, kūrusių jų projektus. Jei tarpukario Lietuvoje iš pradžių jie gaminti užsienyje, vėliau – privačiose juvelyrų dirbtuvėse, tai į valdžią atėję sovietai nuo pirmųjų dienų ėmė reorganizuoti ir steigti įstaigas, „rūpinosi“ politiškai angažuotų kūrinių ir dirbinių užsakymais ir sklaida⁷⁵. Vieni pagrindinių sovietmečiu ženklelių gamintojų buvo „Dailės“ kombinatai Vilniuje ir Klaipėdoje, nemažai jų gamino ir Telšių „Praktika“ (įkurta 1965), metalo dirbtuvių įmonė „Metalistas“ Kaune, meno gaminių įmonė „Ūla“ Druskininkuose, eksperimentinės dailiosios keramikos gamykla „Jiesia“, gamybinio meno verslų ir suvenyrų susivienijimo „Dovana“ padalinys Vilniuje, Šiaulių „Nuklonas“, Turistų klubo dirbtuvės Telšiuose. Tačiau panašu, kad ženklelių poreikis buvo itin didelis ir jie užsakinėti ne tik Lietuvoje, bet ir kitose SSRS respublikose: Talino gamykloje „Norma“, Rygos mechanikos gamykloje „Darbs“, Maskvos monetų kalykloje (*Московский монетный двор*). Tuo pačiu Lietuvos ženklelių gamintojai gaudavo nemažai užsakymų iš kitų SSRS respublikų. B. Žaliausko kruopščiai sudarytame turistinių ženklelių kataloge užfiksuoti užsakovai – tai Ukrainos, Baltarusijos, Uzbekijos,

74 Straipsnio autorė magistro baigiamajame darbe skyrė keletą pastraipų faleristikos klausimui. Daugiau žr. Dargužaitė-Riškienė, „Vilniaus „Dailės“ kombinatas 1945–1990 m.“, 48–49.

75 Giedrė Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde: Lietuvos dailė 1940–1941 m.* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011), 233–235.

Kazachstano, Azerbaidžano, Turkmėnijos ir kitų respublikų turistinės organizacijos⁷⁶.

Ženkleliai į gamybą patekdavo tik po Meno tarybos⁷⁷ sprendimo. Kai kurie jų, dažniausiai susiję su apdovanojimais už nuopelnus, buvo steigiami Lietuvos SSR Ministrų Tarybos, pavyzdžiui: *LTSR gamybinės kooperacijos žymūnas* (1946), *LTSR liaudies švietimo pirmūnas* (1957), *LTSR draugovininkas žymūnas* (1967)⁷⁸ ir kitokie. Honoraras už ženklelio projektą siekė nuo 35 iki 120 rublių. Tiražai buvo iki 5000 vienetų. Jų pavyzdžių autoriai dažniausiai nežinomi. Tačiau etalonus kūrė ir žymūs dailininkai, juvelyrai, dizaineriai: Feliksas Daukantas, Kazimieras Simanonis (g. 1937), Birutė Stulgaitė (g. 1952), Marytė Gurevičienė (g. 1951), Vytautas Zaturskis (1942–2013) ir kiti. Straipsnio autorei, pasitelkus techninius pasus, pavyko nustatyti sukurtus Birutės Stulgaitės, Marytės Gurevičienės, Kazimiero Simanonio, Vytauto Zarankos, Vido Kazimiero Gibavičiaus (1940–2020), Algimanto Ikamo, Alberto Krajinsko, Jono Stumbro ženklelių projektus.

Vilniaus „Dailės“ kombinate gamintus ženklelius buvo galima įsigyti kombinato parduotuvėse⁷⁹, kioskuose, tačiau jų nebuvo daug ir juos greitai išpirkdavo, labiausiai vertinti karšto emalio, jų kaina priklausė nuo spalvų kiekio. Įprasta kaina buvo 21 kapeika, užlietas viena emalio spalva kainavo 30 kap., dviejų spalvų – 45 kap., trijų – 60 kapeikų. „Dailės“ kombinatų gaminti ženkleliai buvo kokybiški ir jie vertinti⁸⁰, lyginant, pavyzdžiui, su Šiaulių įmonės „Nuklonas“. Gaminta iš tombako (vario ir cinko lydinio), bronzos, žalvario, vario, aliuminio, dažnai dekoruota emaliu.

Ženklelių pavyzdžiuose atsispindi sovietinio laikotarpio gyvenimo aktualijos (minimos sukaktys, kultūriniai renginiai, šventės, sporto

76 Daugiau žr. *Lietuvos TSR ženkliukų katalogas: Turizmas*, 118–156.

77 Tiek „Dailės“ kombinatų, tiek kitų meno dirbinių įmonių dirbiniai patekdavo į gamybą tik po Meno tarybos vertinimo ir sprendimo. Meno taryboms vadovavo ir jose dalyvavo iškilieji šalies dailininkai, skulptoriai, architektai, menotyrininkai, specialistai, turintys mokslinius laipsnius, taip pat kombinato dailininkai. Daugiau žr. Jonas Bubnys ir Vincas Jasiukevičius, *Dailioji keramika Lietuvoje* (Vilnius: Mokslas, 1992), 90–91; Rasa Dargužaitė, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla* (Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020), 39; Dargužaitė-Riškienė, „Vilniaus „Dailės“ kombinatas 1945–1990 m.“, 42–44.

78 Kęstutis Lapinskas, „Ženklelis“, in *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 4 (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988), 668; Baronas, *Lietuviškų garbės ženklų katalogas*, 54, 60.

79 Vilniaus „Dailės“ kombinatui priklausė septynios parduotuvės Lietuvoje. Vilniuje veikė keturios – Pamėnkalnio g. 1 (buvusi P. Cvirkos g.; dabar Pamėnkalnio galerija), Vokiečių g. 2 (buvusi Muziejaus g.; dabar Dailininkų sąjungos galerija), Gedimino pr. 1 ir Kauno g. 36.

80 Pokalbis su doc. dr. Kęstučiu Skeriu, faleristikos kolekcininku, Lietuvos olimpinės kolekcininkų asociacijos viceprezidentu. Užrašė R. Dargužaitė, 2020 05 26.

5.

Teresė Bajorūnaitė-Lekienė,
Vilniaus „Dailės“ kombinato ženklas,
1968, in Audrius Klimas, *Lietuvos
prekių ženklai: istorija, funkcija,
klasifikacija*, Vilnius: Vilniaus dailės
akademijos leidykla, 2009, il. 87

Teresė Bajorūnaitė-Lekienė, Logo
of the Vilnius Dailė Art Production
Factory, 1968

6.

Ženklelis, skirtas Vilniaus „Dailės“ kombinato
25-mečiui, apie 1970, vario ir cinko lydinys,
Ø 11,6 mm, gamintojas Vilniaus „Dailės“
kombinatas, LNM, SM 925, Gedimino Trečiojo
nuotrauka, 2021

Badge dedicated to the 25th anniversary of the
Vilnius Dailė Art Production Factory, ~1970,
zinc-copper alloy

varžybos), miestą reprezentuojantys objektai (vaizduoti ne tik architektūriniai paminklai, bet ir modernūs pastatai) ir kita. Peržvelgus faleristikos rinkinius, išryškėja jų dizaino įvairovė. Kuriant nedidelio formato dirbinį, reikalingas specifinis meninis sprendimas – apibendrinta, simbolinė, bet kartu aiški, informatyvi ikonografija. Ženkliuko kūrimo principas turinio ir kompozicine prasme labai artimas emblemai (prekiniam ženklui). Pastebėta, kad dažnai emblema (organizacijos, renginio ir pan.) perkeliama į ženkliuko formatą. Dailininkas sukurdavo įstaigai logotipą, firminį blanką, voką ir ženklelį⁸¹. Arba sukurtas įmonės (pvz., Vilniaus „Dailės“ kombinato ženklas [5, 6 il.], Teresė Lekienė, 1968⁸²), renginio (pvz., Respublikinės moksleivių

⁸¹ Pavyzdžiui, Rimanto Dichavičiaus sukurtas Vilniaus rašytojų memorialinio muziejaus ženklas, firminis blankas, vokas ir ženklelis. Žr. Vaizduojamosios dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 26, Vilnius, 1981 m. gruodžio mėn. 7 d., UAB „Vilniaus dailė“ archyvas (Kauno g. 36, Vilnius), 38.

7.

Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai, Respublikinės moksleivių dainų šventės ženklas, 1964, in Audrius Klimas, *Lietuvos prekių ženklai: istorija, funkcija, klasifikacija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, il. 242

Algimantas Nasvytis and Vytautas Nasvytis,
Logo of the Republican Schoolchildren's Song
Festival, 1964

8.

Respublikinė moksleivių dainų šventė, ženklas, 1964, aliuminis, emalis, Ø 21,3 mm, LNM, SM 1940, Gedimino Trečioko nuotrauka, 2021

Republican Schoolchildren's Song Festival badge, 1964, aluminium, enamel

dainų šventės [7, 8 il.], 1964; Dainų šventės, 1985; abiejų autoriai Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai⁸³) logotipas buvo pritaikomas ir perkeliamas į ženklelio formatą. Kartais emblema sukurdavo vienas dailininkas, o ženklelį – kitas. Pavyzdžiui, renginio „Dailės dienos“ emblema sukūrė dizaineris Pranas Markevičius⁸⁴, o 1986 m. ženklelio etaloną – juvelyrė Birutė Stulgaitė⁸⁵.

Pagal tematiką būtų galima išskirti keletą ženklelių rūšių: sporto, suvenyriniai miesto, kultūrinių renginių, įstaigų, proginiai, propagandiniai. Sporto ženkleliai gaminti kiekvienų varžybų (krepšinio turnyrų, moterų rankinio taurės, šachmatų, gimnastikos, irklavimo, spartakiadų ir t. t.) [9–11 il.] Lietuvoje ir kitose respublikose proga. Jie pardavinėti renginio vietoje (pvz., Vilniaus sporto rūmuose)⁸⁶. Sporto varžyboms skirtuose ženkleliuose dažniausiai vaizduotos stilizuotos, schematiškos sportininkų figūros, sporto šaką pristatantis simbolis (kamuolys, šaškės, irklai, šachmatas ir pan.), vieta (dažnas stadiono motyvas) arba tik varžybų pavadinimas (pvz., K. Simanonio ženklas FILA, Tarptautiniam J. Paddubno imtynių turnyrui,

82 Klimas, *Lietuvos prekių ženklai*, il. 87.

83 *Ibid.*, il. 242, 244.

84 *Ibid.*, il. 155.

85 Taikomosios dekoratyvinės dailės pasas, patvirtintas Dailės fondo modelių-etalonų meno tarybos Protokolo Nr. 3, 1986 04 03, Asociacijos LATGA archyvas.

86 Pokalbis su Kęstučiu Skeriu. Užrašė R. Dargužaitė, 2020 05 26.

9.

Feliksas Daukantas, *Aukštųjų mokyklų 7-oji Spartakiada*, ženklelio projektas, 1974, Vilniaus dailės akademijos bibliotekos rankraščių skyrius, Felikso Daukanto archyvas, F. 3-251, l. 1-2

Feliksas Daukantas, *The 7th Spartakiad of Schools of Higher Education badge design proposal*, 1974

10.

VII TSRS tautų spartakiada, ženklelis, 1979, vario ir cinko lydinys, emalis, Ø 19 mm, gamintojas Vilniaus „Dailės“ kombinatas, LNM, SM 1124, Gedimino Trečioko nuotrauka, 2021

The 7th Spartakiad of the Peoples of the USSR badge, 1979, zinc-copper alloy, enamel

11.

Moteryų rankinio varžybų „Švyturio“ taurė, ženklelis, 1982, bronzos, emalis, Ø 21.2 mm, gamintojas Vilniaus „Dailės“ kombinatas, LNM, SM 3018, Gedimino Trečioko nuotrauka, 2021

Women's handball competition for the Švyturys cup badge, 1982, bronze, enamel

Rasa Dargužaitė —

Masinės suvenyrinių ženklelių gamybos fenomenas Sovietų Lietuvoje

12.

Kazimieras Simanonis, *Tarptautinis J. Poddubno imtynių turnyras*, ženklelis, 1983, vario ir cinko lydinys, emalis, Ø 19,8 mm, gamintojas Vilniaus „Dailės“ kombinatas, LNM, SM 2863, Gedimino Trečiojo nuotrauka, 2021

Kazimieras Simanonis, *J. Poddubny International Wrestling Tournament badge*, 1983, zinc-copper alloy, enamel

1983 [12 il.]). Sovietmečiu plačiai skatintas turizmas, veikė įvairūs klubai, bazės, rengtos stovyklos, sąskrydžiai ir t. t. Tačiau įdomu pažymėti, kad tuo metu turizmas buvo ne tik laisvalaikio leidimo būdas, bet ir tam tikra kraštotyros forma – žygių metu siekta susipažinti su Lietuvos istorija⁸⁷. Pasak muziejininko G. Džiovėno, iki 1991 m. buvo išleista apie 500 su turizmu susijusių ženklelių⁸⁸. Juose [13 il.] dažniausiai vaizduotas žygeivis su kuprine, schematiška palapinių eilė, tuo pačiu primenanti eglutės siluetą, kompasas, o kartais visi minėti elementai vienoje kompozicijoje derinti su tekstu, kuriame nurodyta, kokiai progai ženklelis skirtas. Specifinėms turizmo šakoms vaizduoti būdingi objektai: vandens turizmo – baidarės arba tik irklai, žiemos žygių – slidės ir panašiai. K. Simanonis sukūrė ženklelių „Nemuno“ [14 il.] turistų draugijos 1966–1971 m. vykusiems sąskrydžiams⁸⁹. Moksleivių turistų republikiniams sąskrydžiams „Taika ir draugystė“ ženklelius 1960–1964 m. kūrė F. Daukantas⁹⁰, 1969–1975 m. – V. K. Gibavičius⁹¹.

Ženkleliai buvo įvairiausių formų ir stilių. Naudota įmantri, kone barokiška arba aiški, lakoniška kaligrafija, nors jie galėjo būti sukurti tame pačiame dešimtmetyje. Suvenyriniuose miesto ženkleliuose vyravo

87 Džiovėnas, „Lietuvos turizmo istorija ženkleliuose ir medaliuose“.

88 Ibid.

89 Žr. *Lietuvos TSR ženkliukų katalogas: Turizmas*, 96–98.

90 Ibid., 108–110.

91 Ibid., 110–112.

LTSR TURISTINIAI ŽENKLIUKAI		
	Lietuvos turistai 17x16,1 mm, geltonas met. Kraštis em.: rub.-balta-žalia sk. nedaž.-balta-žalia sk. rub.-balta-žalia sk. balta-mėlv.-mėlv.	Vilnius "Dailė" 1965
	19-19x13,7 mm, geltonas met. Telšiai Šalta em.: Juodintas,raud. balta-žalia Juodintas,raud.- balta-šv.žalia	TKD 1970 Kinči- nas
	19-19,5x14,5-15 mm, geltonas Šalta em.: Juodintas,raud.-balta-žalia mėlyna-raud.-balta-žalia raudonas met.mėl.-raud.- balta-žalia	Telšiai TKD
	Turistas ~17x12 mm, baltas stiklas mėlyna-juoda (segt.) 16,4x13,3 mm violetinė- juoda (smėigt.)	Šiau- liai "Nuklō- nas"
	Turist (Typuor) ~17x12 mm, baltas stiklas rausva-juoda žalia-juoda raudona-juoda violet.-juoda gelt.žalia- juoda mėlyna-juoda juoda	Šiau- liai "Nuklō- nas"
	Lietuvos turistai - LRTET ženklelis be pavadinimo ~17,1 mm, geltonas met. Šalta em.: balta lak. žal.sk.,lak. rausvs.sk.,lak. mėlyna sk.,lak.	Telšiai "Prak- tika" 1985

	Lietuvos autoturistas 18x21,4 mm, geltonas met. Šalta em.: Juodintas, žalia Juodintas, t.žalia raud.sk.-žalia sk.-balta žalia sk.-balta-raud.sk. žalia sk.-raud.sk.-balta	Telšiai TKD "Prak- tika" 1968 1985 L.Kin- činas
	LTSR autotopas (turizmo pekeiliui važiuojančiu transportu sąjudžio pra- džia - 1961 m.) 21x10,4 mm, geltonas met. Juodintas rudintas	Telšiai TKD L.Kin- činas
	Dviriečių turizmas 14x27,6 mm, geltonas met. Šalta em.: Juodintas,raudona	Telšiai TKD
	Suvalkijos turistai ~23x11 mm, geltonas met. fotocheminis paviršius rudes	Vilnius
	LTSR turistai ~20,5x18,5 mm, balta skerde, daž. Šalta em.: Juoda-balta-žydra	

13.

LTSR turistiniai ženkliai, in *Lietuvos TSR ženkliai katalogas: Turizmas*, sudarė Bronius Žaliauskas, [maketas parengtas spaudai su originaliais B. Žaliausko piešiniais], Vilnius, 1989, mašinraštis, Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas, F. NM, Apr. m., b. 278, p. 8-9

LSSR tourist badges, in *Lietuvos TSR ženkliai katalogas: Turizmas*

14.

Kazimieras Simanonis, III „Nemunas“ turistų sąskrydžio Anykščiuose ženklelis, 1967, bronzas, 18,6 × 19,6 mm, LNM, SM 7186, Gedimino Trečioko nuotrauka, 2021

Kazimieras Simanonis, Badge of the 3rd Nemunas Tourist Congress in Anykščiai, 1967, bronze

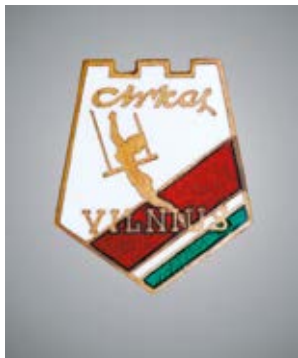
Фамилия, имя и отчество художника—автора произведе- ния <u>Гибавиčius Vidas</u>	 Место для на- разм = оригинала м
Адрес художника-автора <u>В.Л.Мил</u>	
Вид произведения и условное название <u>Зенклекlis „Vilniaus gotika“</u>	
Артикул <u>108/333.dal</u>	
Норма тиража <u>5000шт.</u>	
Размер вознаграждения, уплаченного за создание произ- ведения <u>90 руб (devykdvidešimt d)</u>	
ДИРЕКТОР ПРЕДПРИЯТИЯ: <u>[Signature]</u> ХУДОЖНИК-АВТОР: [подпись]	
Печать: Заслуженный Художественный Совет, утвердившего про- изведение: <u>СФ. Мисюкис, Сташюнас</u>	
Протокол № <u>10</u> от <u>23 мая</u> 19 <u>80</u> .	
Какому предприятию выдан паспорт <u>„Вильнюс, Вильнюс“ к</u>	
Адрес предприятия <u>Вильнюс, Капуно 56</u>	
Приложение: фото с оригинала.	
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СОВЕТА: <u>[Signature]</u> [подпись]	
Печать: СЕКРЕТАРЬ: <u>[Signature]</u> [подпись]	
Дата выдачи паспорта: Паспорт составлен в 2-х экземплярах 1—для предприятия 1—для ВИАП	

15.

Vido Kazimiero Gibavičiaus ženklelio *Vilniaus gotika* Taikomosios dekoratyvinės dailės pasas, 1980, Asociacijos LATGA archyvas

Applied Decorative Art certificate of *Vilnius Gothic* badge by Vidas Kazimieras Gibavičius, 1980

representaciniai architektūros paminklai arba tik pastato motyvas – kolona, skliautas ir panašiai. Pastarojo tipo pavyzdžių sukūrė V. K. Gibavičius [15 il.]. Dailininko ženkleliai, skirti Vilniui, reprezentuoja miestą per stilių – gotiką (vaizduoja apibendrintą Šv. Onos bažnyčios siluetą) arba baroką (ženklelio forma atkartoja barokinės bažnyčios frontono detalę). Vilnių pristatant, naudotas ir modernaus miesto įvaizdis – nauji modernūs pastatai (Operos ir baleto teatras, Sporto rūmai, Televizijos bokštas), skulptūros (pvz., Kazimiero Valaičio *Vėtrungė*, Gedimino Karaliaus *Rytas*). Naudotas ir imaginacinis miesto peizažas, išskirtiniai objektai (pvz., dažnai Gedimino pilies bokštas arba tik jo formą imituojantis siluetas), miesto simboliai (pvz., Vilniaus ženkleliams būdingas geležinio vilko arba atpažįstamo šv. Kristoforo vaizdavimas), kartais – augaliniai, ornamentiniai motyvai. Paprasčiausias vizualinis sprendimas apsiribodavo įkomponuojant miesto herbą (Kauno

16.

Feliksas Daukantas, *Cirkas*, ženklelis, XX a. 6 deš., vario lydinys, emalis, 20 × 19 mm, F. Daukanto šeimos nuosavybė, Tomo Kapočiaus nuotrauka, 2021

Feliksas Daukantas, *Circus* badge, 1960s, copper alloy, enamel

17.

Feliksas Daukantas, *Pabaltijo meno paroda*, ženklelis, 1960, sidabras, emalis, 15 × 20 mm, F. Daukanto šeimos nuosavybė, Tomo Kapočiaus nuotrauka, 2021

Feliksas Daukantas, *Baltic Art Exhibition* badge, 1960, silver, enamel

suvenyriniuose ženkleliuose – tauras raudoname fone, Klaipėdos – trys bokštai ant laivo korpuso ir pan.).

Kultūrinių renginių ženkleliai buvo skirti dainų šventėms ir festivaliams⁹², šokių ansambliams⁹³, teatro⁹⁴, dailės⁹⁵ ir klasikinės muzikos⁹⁶ renginiams. Jų formos sprendimų būta įvairių, dažnai jos sietos su renginio tematika ar vieta. Pavyzdžiui, F. Daukanto ženklelio, skirto cirkui Vilniuje (XX a. 6 deš.) [16 il.], forma artima Gedimino pilies bokšto siluetai (per vizualą susiejama renginio vieta – Vilnius). Kitas pavyzdys – ženklelis Pabaltijo meno parodai (dail. F. Daukantas, 1960) [17 il.], jo forma primena

⁹² Pavyzdžiui, Estradinės muzikos festivalis Palangoje, 1977, Liaudies meno ir sporto šventė *Spalis 50*, 1967, Respublikinė dainų šventė *Leninui 100*, 1970, Folkloro festivalis *Baltica*, 1987, Dainų šventė Klaipėdoje, 1961, Kauno miesto dainų šventė, 1974, Respublikinė moksleivių dainų šventė, 1974.

⁹³ Pavyzdžiui, Dainų ir šokių ansamblio „Nemunas“ 50-mečiui, ansamblių „Rūta“, „Šviesa“, 1964, „Lietuva“, 1982, ženkleliai.

⁹⁴ Pavyzdžiui, Teatro festivaliui Vilniuje, 1984, saviveiklinio teatro meno konferencijai Vilniuje, 1982, Valstybinio dramos teatro, Kauno valstybinio muzikinio teatro, 1965, Pabaltijo teatrų festivalio, 1984, ženkleliai.

⁹⁵ Pavyzdžiui, Keramikų simpoziumo Vilniuje, 1971, III Baltijos grafikos trienalės dalyvio, LTSR dailininkų suvažiavimo, 1984, ir kt. ženkleliai.

⁹⁶ Pavyzdžiui, Kamerinės muzikos festivalio, 1967, Tarptautinio B. Dvariono jaunųjų pianistų ir smuikininkų konkurso, Valstybinės filharmonijos simfoninio orkestro, 1980, ženkleliai.

18.

Birutė Stulgaitė, *IX sąjunginis sportinių filmų festivalis*, ženklelis, 1983, bronzos, emalis, Ø 20,5 mm, gamintojas Klaipėdos „Dailės“ kombinatas, LNM, SM 1981, Gedimino Trečiojo nuotrauka, 2021

Birutė Stulgaitė, *The 9th All-Union Sports Film Festival badge*, 1983, bronzos, emalis

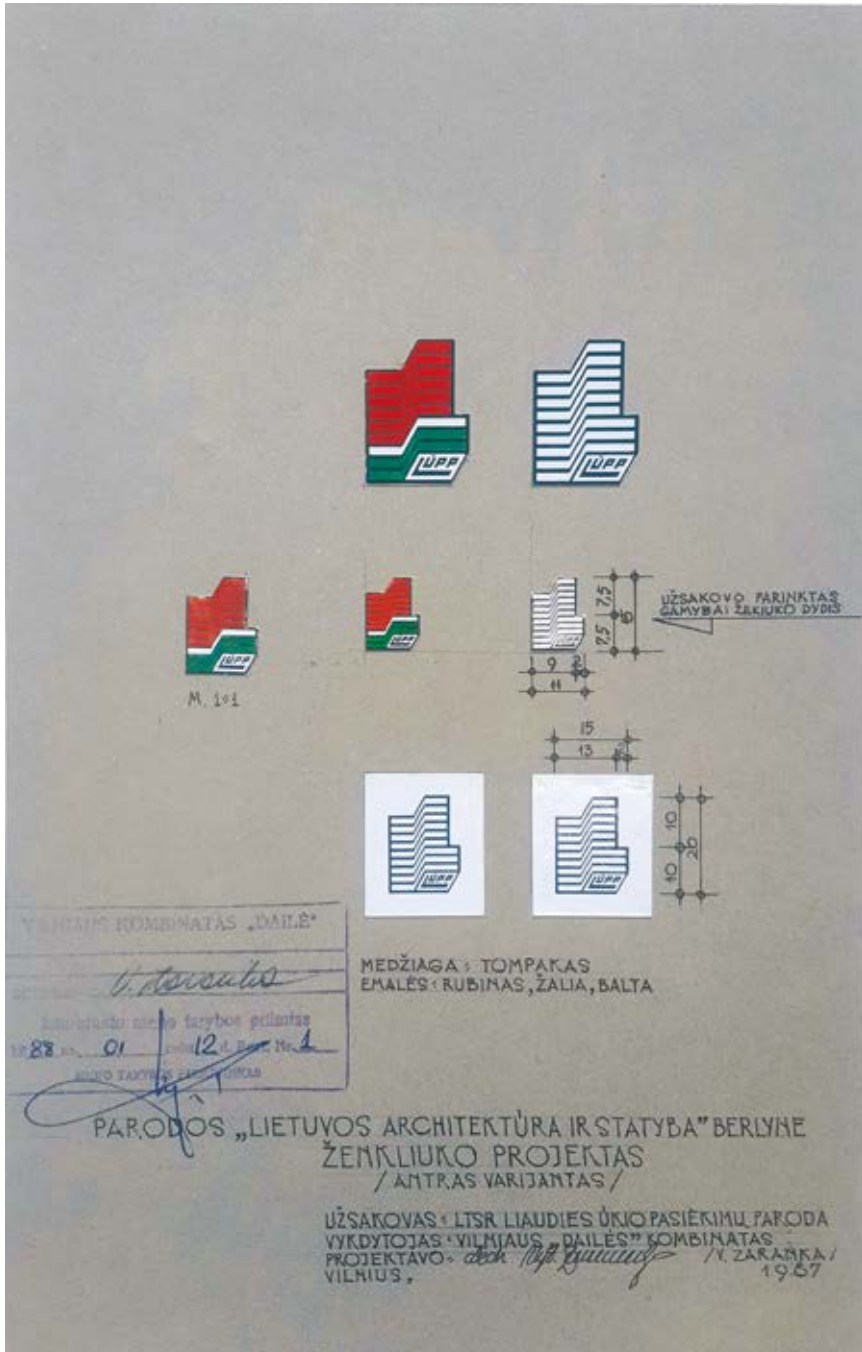
paletę (nuoroda į renginio tematiką), o trys raudonu emaliu dengti skydai simbolizuoja tris Baltijos šalis. Juvelyrių B. Stulgaitės (Sportinių filmų festivaliui, 1984) [18 il.], M. Gurevičienės (XIV sąjunginiam kino festivaliui, 1981) projektuose vyrauja renginius pristatantys objektai (kino juosta, filmavimo kamera ir pan.), kompozicijoms būdingas estetiškas, minimalus grafinis sprendimas. V. Zarankos ženklelių projektams artimos geometrizuotos formos. Pavyzdžiui, ženklelyje *Lietuvos architektūra ir statyba*, skirtame Berlyno parodai, [19 il.] griežta kampuota linija kuriamas tarsi pastato siluetas (naujų namų, modernumo vizija) ir kartu plazdančios vėliavos imitacija, kurią patvirtina spalvinis sprendimas – raudona, balta, žalia.

Proginiai ženkleliai buvo skirti mokslo įstaigos baigimo proga [20 il.], įmonių sukaktims ir žymių žmonių jubiliejams paminėti. Mokslo įstaigų ženkleliai dažniausiai būdavo rombo formos su įstaigos ar jos fakulteto emblema, užrašu ir (arba) profesiją atspindinčiu simboliu: konservatorijos – arfa, medicinos – taurė su apsvijusia gyvate, žemės ūkio – krumpliaratis, varpų vainikas, hidromelioracijos – teodolitas ir panašiai. Kartais ženkleliuose komponuotas Lietuvos SSR herbas, vėliava arba penkiakampė žvaigždė.

Panašu, kad kiekviena įmonė tikriausiai privalėjo užsisakyti atminimo ženklelį ir (arba) kitą suvenyrinį dirbinį, pažymint sukaktį. Tai patvirtina išlikusių ženklelių pavyzdžiai⁹⁷. Nepropagandiniai žymių Lietuvos

⁹⁷ Tai rodo gausus LNM faleristikos rinkinio kartotekoje aprašytų ženklelių kiekis.

Pateiksime tik kelis pavyzdžius: Šiaulių odos ir avalynės fabriko „Elnias“ 25-mečio, Vilniaus autobusų parko kontoros Nr. 1 25-mečio proga, Kauno šlifavimo staklių gamyklos 100-mečiui, 1969, Alytaus mašinų gamyklos – 40, 1966, žurnalui „Švyturys“ – XX metų, 1969, laikraščiui „Vilnis“ – 50, 1975 ir t. t.

19.

Vytautas Zaranka, parodos *Lietuvos architektūra ir statyba* Berlyne ženklelio projektas, 1987, V. Zarankos šeimos nuosavybė

Vytautas Zaranka, Design proposal of the badge of the exhibition *Lithuanian Architecture and Construction* in Berlin, 1987

20.

Kauno politechnikos instituto
ženklelis, 1960, sidabras, emalis,
23,3 × 15,4 mm, gamintojas Klaipėdos
„Dailės“ kombinatas, LNM, SM 806,
Gedimino Trečioko nuotrauka, 2021

Badge of the Kaunas Polytechnic
Institute, 1960, silver, enamel

21.

Algimantas Ikamas, *Pergalei – 40*, ženklelis,
1985, bronz, emalis, 25,6 × 32 mm, gamintojas
Klaipėdos „Dailės“ kombinatas, LNM, SM 1750,
Gedimino Trečioko nuotrauka, 2021

Algimantas Ikamas, *40 Years to Victory* badge,
1985, bronze, enamel

22.

Algimantas Ikamas, *Pergalei – 40*, ženklelis, 1985,
bronz, emalis, 40 × 22 mm, gamintojas Klaipėdos
„Dailės“ kombinatas, LNM, SM 1756, Gedimino
Trečioko nuotrauka, 2021

Algimantas Ikamas, *40 Years to Victory* badge, 1985,
bronz, enamel

kultūros žmonių jubiliejiniai ženkleliai (Laurynui Gucevičiui, Simonui Daukantui, Liudvikui Rėzai, M. K. Čiurlioniui, Žemaitėi, Ievai Simonaitytei, Kristijonui Donelaičiui, Juozui Tumui-Vaižgantui ir kt.) kurti minint gimimo arba mirties sukaktis.

Ypač daug gaminta propagandinių, skirtų paminėti V. Lenino gimimo sukaktis, partijos suvažiavimo proga (pvz., XXVII TSKP suvažiavimui),

23.

Soclenktyniavimo žymūno ženklelis ir pažymėjimas, XX a. apie 6 deš., in Andrius Baronas, *Lietuviškų garbės ženklų katalogas*, Kaunas: V. Staniulio knygynas, 2018, p. 95

Socialist emulation leader badge and certificate, 1960s

Antrojo pasaulinio karo pergalei, Lietuvos „įstojimui“ į Sovietų Sąjungą. Jiems būtų priskirtini ir vadinamieji apdovanojimų ženkleliai – darbo veteranui, už aplinkos tvarkymą, nusipelnusiam darbuotojui, darbo spartuoliui, žymūnui ir t. t. Proginuose ženkleliuose naudota sovietinė atributika – penkiakampė žvaigždė, pjautuvai ir kūjis, V. Lenino portretas, kovinga, veržli sovietinio kario figūra arba portretas; proginiai užrašai – „40 pergalei“, „40 išvadavimas“, „Leninui 110“ ir pan., taip pat vaizduotas gvazdikų žiedas, amžinoji ugnis arba fejerverkai, simbolizuojantys šventinę nuotaiką. Dažnai naudotos Lietuvos SSR vėliavos spalvos – raudona, balta, žalia.

Ženkleliuose, skirtuose *Pergalės 40-mečiui* [21, 22 il.], vaizduojamas kario su šalmu siluetas, sovietinę atributiką patvirtinanti penkiakampė žvaigždė, įrašas – minimos progos data, vieno iš jų forma imituoja plazdančią vėliavą (abiejų aut. Algis Ikamas, 1988), jų fonas raudonas – nuoroda į SSRS vėliavą. Tai vienas iš pavyzdžių, kaip minimaliomis vaizdinėmis detalėmis ženklelio formoje suderinama siektina perteikti žinia. Verta paminėti, kad kuriantiems propagandinius ženklelius rekomenduota remtis laikytais pavyzdiniais paminklais, skulptūromis⁹⁸.

Ženkleliai, skirti apdovanojimams, buvo teikiami kartu su pažymėjimu [23 il.], kuriame nurodyta, kam jis skirtas ir už kokius

nuopelnus – „pažymint Tarybų Lietuvos 25-metį, už šaunų darbą ir visuomeninę veiklą apdovanotas ženkleliu „Lietuvos TSR Liaudies ūkio tarybos socialistinio lenktyniavimo žymūnas“⁹⁹ arba suteikiant „Aukščiausios klasės specialisto vard[ą]“¹⁰⁰ ir panašiai. Juose vyrauja sovietinė atributika – Lietuvos SSR vėliava arba jos spalvinis fonas, kurie derinti su užrašu ir (arba) įstaigos, profesijos simboliu.

Akivaizdu, kad ženklelių gamyba – tai dar vienas iš sovietinės ideologijos „vertybių“ įtvirtinimo įrankių, naudojant vizualią plotmę. Ne tik agitaciniuose ženkleliuose vyravo sovietinė atributika, bet ir kultūrinių renginių bei kituose ženkleliuose propagandinis elementas reikėsi per spalvinius sprendimus – naudojant Lietuvos SSR ir SSRS vėliavų spalvas. Pavyzdžiui, turizmui skirtame ženklelyje vaizduojamos palapinės, kino filmų festivaliui – stadionas, kino juosta, suvenyriniame miesto ženklelyje – architektūriniai pastatai ir kita nudažomi vėliavos spalvomis. Žvelgiant kaip į dizaino objektą, galima išskirti keletą būdingų bruožų: apibendrintos, stilizuotos formos ir (arba) objektai, kartais tiesiogiai susiję su ženklelio paskirtimi arba vaizduojami kaip metafora; išgryninta minimali vaizduosena, vaizdas derinamas su tekstu.

Išvados

Apibendrinant galima pasakyti, kad masinis ženklelių gamybos ir paplitimo reiškinys neatsiejamas nuo socialinių faktorių ir politinės situacijos. Lietuvoje intensyvus jų poreikis pasireiškė tarpukariu – kuriantis naujai valstybei – steigiant naujas organizacijas ir draugijas, mokslo įstaigas, paramai renkant lėšas, reikšmingoms valstybės datoms ir istoriniams įvykiams paminėti, sporto renginiams ir dainų šventėms ir t. t. Išvardyti gamintų ženklelių pavyzdžiai kurti formuojant nacionalinį identitetą. Pasikeitus politinei situacijai – Lietuvą okupavus sovietams, pradėtos nacionalizuoti įmonės, taip perimta ir tarpukario dirbtuvių gamybinė bazė. Ženkleliai sovietiniu laikotarpiu tapo vienu iš daugelio ideologijos diegimo būdų – per vaizdą ir simbolius skleisti ir tvirtinti propagandines idėjas, skverbiantis į visas žmogaus gyvenimo sritis ir veiklas. Tačiau ne visuose ženkleliuose vyravo akivaizdi sovietinė agitacija ir propagandinis turinys. Galima sakyti,

99 Žr. Baronas, *Lietuviškų garbės ženklų katalogas, 1946–1989*, 95.

100 Ibid., 74.

priklausomai nuo ženklelio paskirties, naudota socrealistinės arba modernistinės dailės raiška, oparto fragmentai ir panašiai. Ženklelių atvejis įdomus ir vertas dėmesio kaip dar vienas sovietiniu laikotarpiu vyravusio dizaino pavyzdys ir kartu socialinio gyvenimo atspindys.

Gauta ——— 2021 07 20

Rasa Dargužaitė ———

Masinės suvenyrinių ženklelių gamybos fenomenas Sovietų Lietuvoje

Šaltiniai

- Asociacijos LATGA archyvas, Jono Basanavičiaus g. 4B, Vilnius. Taikomosios dekoratyvinės dailės pasai.
- Dargužaitė-Riškienė, Rasa. „Vilniaus „Dailės“ kombinatas 1945–1990 m.: organizaciniai veiklos aspektai“. Magistro baigiamasis darbas, Vilniaus dailės akademija, 2020.
- Felikso Daukanto (1915–1995) archyvas, šeimos nuosavybė.
- Lietuvos literatūros ir meno archyvas. F. 350. LSSR dailės fondas.
- Lietuvos TSR ženkliukų katalogas: Turizmas*. Sudarė Bronius Žaliauskas, [maketas parengtas spaudai su originaliais B. Žaliausko piešiniais]. Vilnius, 1989. Mašinarštis. Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas. F. NM, Apr. m., b. 278.
- Pokalbis su doc. dr. Kęstučiu Skeriu, faleristikos kolekcininku, Lietuvos olimpinės kolekcininkų asociacijos viceprezidentu. Užrašė R. Dargužaitė, 2020 05 26.
- UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, Kauno g. 36, Vilnius. Meno tarybos posėdžių Protokoliai.
- Vilniaus dailės akademijos bibliotekos rankraščių skyrius. F. 3. Felikso Daukanto archyvas.
- Vytauto Zaranko (1933–2021) archyvas, šeimos nuosavybė.
- Literatūra**
- Andriušis, Skirmantas ir Raimundas Petrikas. *Lietuvos mokslo institucijų absolventų ženklai (1918–1989)*. Kaunas: Eurispaua, 2019.
- Astikas, Algimantas. *Lietuvos ordina, medaliai ir ženkleliai 1918–1940*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Baronas, Andrius. *Lietuviškų garbės ženklų katalogas*. Kaunas: V. Staniulio knygynas, 2018.
- Bubnys, Jonas ir Vincas Jasiukevičius. *Dailioji keramika Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, 1992.
- Budrikas, Aleksandras. „Dovana“. In *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. T. 1, 447. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1984.
- „Dailė“. *Kauno dailės darbų gamybinis kombinatas*. Kaunas: „Dailė“ kombinatas, 1966.
- „Dailė“. *Kauno dailės darbų gamybinis kombinatas*. Kaunas, 1981.
- „Dailė“. *Kauno kombinatas*. Kaunas: Spindulus, 1991.
- Dailės gaminiai*. Vilnius: Lietuvos TSR liaudies ūkio tarybos centrinis techninės informacijos biuras, 1959.
- Davis, Brian Leigh. *Badges & Insignia of the Third Reich 1933–1945*. Poole, Dorset: Blandford Press, 1984.
- Dargužaitė, Rasa. *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*. Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020.
- Džiovėnas, Gintaras. „Lietuvos turizmo istorija ženkleliuose ir medaliuose“. *Lietuvos muziejai* 2 (2003). Žiūrėta 2021 m. kovo 17 d. <http://www.museums.lt/Zurnalas/Dziovenas.htm>.
- Džiovėnas, Gintaras. „Turistiniai ženkleliai iki 1990 m. ir jų rinkimas“. In *Lietuvos muziejų rinkiniai*, 58–60. Vilnius: Etnomedijos spauda, 1999.
- Heller, Steven. *Iron Fists: Branding the 20th Century Totalitarian State*. New York: Phaidon Press, 2010.
- Ideologinio darbo klausimai*. Dokumentų rinkinys (1972–1975 m.). Sudarė A. Viršulis. Vilnius: Mintis, 1975.
- Jakštas, Arvydas. „Faleristikos kolekcijos Lietuvos sporto muziejuje (1918–1940)“. In *Lietuvos muziejų rinkiniai*, XI mokslinė konferencija *Lituanistika muziejuose*, 94–96. Vilnius: Lietuvos muziejų asociacija, 2009.
- Jakštienė, Asta, Rūta Kuodytė ir Rita Povilovska. „Šiuolaikinių lituanistinių faleristikos eksponatų saugojimo problema“. In *Lietuvos muziejų rinkiniai*: XI mokslinė konferencija *Lituanistika muziejuose*, 97–100. Vilnius: Lietuvos muziejų asociacija, 2009.
- Jankevičiūtė, Giedrė. *Po raudonąja žvaigžde: Lietuvos dailė 1940–1941 m.* Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.
- Kaminskas, Petras. *Šiauliai faleristikoje 1879–2016*. Šiauliai, 2016.

- . *Šiauliai faleristikoje 1924–2020*. Katalogo papildymas. Šiauliai: spaustuvė „Titnagas“, 2020.
- Klimas, Audrius. *Lietuvos prekių ženklai: istorija, funkcija, klasifikacija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.
- Kšivickas, Algimantas. *Jonava faleristikoje*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2018.
- Kuodytė, Rūta. „Algimanto Astiko kolekcija ir jos reikšmė Lietuvos nacionalinio muziejaus faleristikos ir filofaleristikos rinkinių formavimui“. In *Lietuvos muziejų rinkiniai: XIII mokslinė konferencija Lietuvos muziejininkystė: raida ir asmenybės*, 93–97. Vilnius: Lietuvos muziejų asociacija, 2010.
- Lapinskas, Kęstutis. „Ženkletis“. In *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. T. 4, 668. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.
- Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2, *Šiaulių vyskupi-ja*, d. 2, *Šiaulių dekanatas*, kn. 1, *Agailiai–Juozapava*. Sudarė Dalia Vasilūnienė ir Skirmantė Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.
- Mažvydo klubas: Mažvydo knygos bičiulių klubo pėdsakais*. Sudarė Jurgis Stašaitis, Albinas Vaičiūnas ir Birutė Sriogytė-Vaitkienė. Vilnius: Krantai, 2010.
- Narbutas, Ignas. „XIX a. pabaigos – XX a. pradžios JAV lietuvių faleristikoje naudojamos heraldikos kilmė“. In *Šiuolaikinės gairės ir aktualijos numizmatikoje, faleristikoje ir sfragistikoje*, 56–58. Trakai: Trakų istorijos muziejus, 2006.
- Numizmatika*. 17 t. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2000–2017.
- Poviliūnas, Virgilijus. *Lietuvos Respublikos merų regalijos*. Trakai: Trakų istorijos muziejus, 2003.
- Prekevičius, Vaclovas ir Gediminas-Leonas Samuolis. *Dailės dirbinių ir suvenyrų gamyba ir jos išsivystymo Lietuvos TSR vietinėje pramonėje problemos*. Vilnius: Lietuvos mokslinės techninės informacijos ir techninės ekonominės analizės mokslinio tyrimo institutas, 1972.
- Putinaitė, Nerija. *Skambantis molis: Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*. Vilnius: Naujasis Židinyš-Aidai, 2019.
- Remecas, Eduardas. „Katalikiški ženkleliai tarpukario Lietuvoje: jų priklausomybė, datavimas, platinimas ir tiražavimas“. *Lietuvos katalikų mokslo metraštis* 37 (2013): 207–226.
- . *Lietuvos numizmatikos bibliografija 1815–1999: bonistika, faleristika, medalininkystė, numizmatika*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2001.
- . „Lietuvos skautų organizacijos ženkleliai 1918–1940 m.“ *Lietuvos katalikų mokslo metraštis* 42 (2019): 183–215.
- . „Lietuvos sukarintų organizacijų ženklai ir ženkleliai (1918–1940): istorija ir datavimas“. *Karo archyvas* 30 (2015): 343–377.
- Smilingytė-Žeimienė, Skirmantė. „Šiek tiek apie mažiausius Lietuvos istorijos paminklus“. *Menotyra* 2 (19) (2000): 39–41.
- Škiudienė, Rita. „Tam tikri tarpukario aukšakalystės broožai“. In *Primityvumas mene*, 340–353. Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1999.
- . „Tarpukario Kauno žydų meistrų įnašas į Lietuvos aukšakalystę“. In *Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis*, 427–558. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013.
- Teminis meno verslų ir suvenyrų katalogas*. Vilnius, Mintis: 1971.
- Trakai numizmatikoje*. Sudarė Virgilijus Poviliūnas, Irena Senulienė ir Oleg Ševeliov. Trakai: Trakų istorijos muziejus, 2013.
- Verkelienė, Rūta. „Retesni mažosios faleristikos eksponatai“. In *Mažieji Lietuvos istorijos paminklai Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus rinkiniuose*, 119–131. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 1999.
- Vilniaus kombinatas „Dailė“*. Vilnius: LTSR Dailės fondo Vilniaus „Dailės“ kombinatas, 1978.
- Vilnius ženkleliuose*. Sudarė Birutė Railienė ir Darius Raila. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2005.

Summary

The Phenomenon of Mass Production of Soviet-Era Souvenir Badges in Lithuania

Rasa Dargužaitė

Keywords: design, souvenirs, Soviet propaganda, badges.

During the Soviet period, badges for various occasions, celebrations, events, organizations, and propaganda purposes were mass-produced. The mass production of badges became a mass reproduction of images, which penetrated all areas of private life – work, study, and leisure. Research on a wide range of badges sheds light on the celebrations, events and sports competitions that took place during the Soviet period. Signs of this type speaks volumes about the life of Soviet society, having been witnesses to a certain historical period and its events.

The article has two objectives. Firstly, it discusses why mass-produced badges were widespread in Lithuania during the Soviet period, and secondly, it analyzes the design of Soviet badges, which has so far received little research attention, and considers their artistic and aesthetic value. The author briefly addresses the issue of souvenirs in general, which were given special attention during the Soviet period.

As badges were mass products, the majority of their designers are unknown. Referring to the material found in the surviving archives of the Dailė Art Production Factory, workshops the Metalistas, Miniija, and Ūla companies, and the technical data sheets of the products, the author of the article managed to identify a number of masters and designers of badge projects, among them famous Lithuanian jewellers, designers and painters Feliksas Daukantas, Kazimieras Simanonis, Birutė Stulgaitė, Marytė Gurevičienė and others. It appears that the mass phenomenon of badge production and circulation is inseparable from the social factors and the political situation. In the period of Soviet occupation, badges were one of many ways

to implement ideology in Lithuania – to spread and validate propaganda through images and symbols, penetrating all areas and activities of human life. However, it was not in all badges that Soviet agitation and propaganda content was obvious. The case of badges is interesting and noteworthy as badges can illustrate Soviet design trends as well as serve as a reflection of social life of that time.